

Історичні, філософські, правові й кадрові проблеми фізичної культури та спорту

УДК 796:378(477)(091)

ПРОГРАМУВАННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

Сергій Козіброцький¹, Валерій Соловійов², Андрій Окопний²,
Ніна Деделюк¹, Жанна Мудрик¹

¹Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна, Kozibrotskyu.Sergiy@vnu.edu.ua;

²Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, Львів, Україна.

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2022-03-03-08>

Анотації

Актуальність. Ключовою проблемою формування вітчизняних основ програмно-нормативного забезпечення фізичного виховання є підготовка й упровадження сучасних навчальних програм, які б забезпечували вимоги держави у сфері гармонійного розвитку, фізичного та психічного здоров'я, а в сучасних реаліях – ще й прикладної підготовки молоді. **Мета дослідження** – проаналізувати зміст, структуру, спрямованість навчальних програм із фізичного виховання для студентів закладів вищої освіти України довоєнного періоду (1931–1939 рр.). **Методи досліджень.** Вивчення й аналіз літературних джерел, офіційних документів; історико-порівняльний аналіз; елементи контент-аналізу. **Результати досліджень.** У коло нашого аналізу потрапили вісім програм, які були чинними з 1931 до 1940 р. У програмах цих років виділяються такі розділи: організаційно-методичні вказівки, програма теоретичних питань фізкультури, програма фізичних вправ за всіма роками навчання, нормативні показники. Загалом усі ці програми вирізняються своєю воєнізованістю. Воєнно-прикладні вправи є в кожному розділі програми. Популярним було вивчення таких видів спорту, як стрільба, фехтування (рапіра, еспадрон, багнет), англійський бокс, французький бокс, джіу-джитсу, рукопашний бій. Отримані нами результати історико-методологічного дослідження можуть використовуватися під час укладання програм із фізичного виховання для студентської молоді. Ураховуючи виклики сьогодення та суспільно-політичну ситуацію, фізичне виховання мало б виконувати завдання військово-прикладної фізичної підготовки студентської молоді. Заслуговує на увагу думка, що в сучасних програмах як обов'язкові повинні бути присутні фізичні вправи й контрольні нормативи військово-прикладного характеру. **Висновки.** Отже, комплекс ГПО у 30-х роках стає нормативною основою для програм із фізичної культури, що, звичайно, суттєво змінило їх зміст, структуру та, що найголовніше, завдання програм із фізичної культури, які набувають вираженого військово-прикладного характеру.

Ключові слова: програмно-нормативні основи, фізичне виховання студентів, навчальні програми, історико-методологічний аналіз.

Serhii Kozibrotskyi, Valerii Soloviov, Andrii Okopnyi, Nina Dedeliuk, Zhanna Mudryk. Physical Education Programming in Higher Education Institutions of Ukraine in the 30s of the 20th Century. Topicality. The key issue of the national basics of PE programmatic and normative provision is the implementation of modern educational programs that would ensure the requirements of the state in the field of harmonious development, physical and mental health according to modern realities of youth training. **The Purpose of the Research** was to analyze the content, structure and direction of PE educational programs for students of Ukrainian higher education institutions in the pre-war period (1931–1939). **The Research Methods.** Study and analysis of literary sources, official documents; methods of historical and comparative analysis. **The Research Results.** The analysis included eight programs that were in effect from 1931 to 1940. In the programs, the following chapters are distinguished: organizational and methodical instructions, a program of theoretical issues on physical education, a program of physical exercises for all years of study, normative indices. In general, all these programs are distinguished by their militarization. There are military exercises in

each part of the program. The study of such sports as shooting, fencing (rapier, spadron, bayonet), English boxing, French boxing, Jiu-Jitsu, hand-to-hand combat was popular. The results of the historical and methodological research obtained by us can be used in the preparation of physical education programs for student youth. Taking into account the challenges of today and the socio-political situation, physical education should solve the task of military-applied physical training of student youth. It is worth noting the opinion that in modern programs, physical exercises and control norms of a military nature should be present as mandatory. **Conclusions.** Thus, the RW&D (Ready for Work and Defense) complex in the 1930s became the normative basis for Physical Education programs, which, of course, significantly changed their content, structure and, most importantly, the PE military nature tasks.

Key words: programmatic and normative basics, students' physical education, educational program, historical and methodological analysis.

Вступ. Важливою складовою частиною програмно-нормативних основ фізичного виховання є наявність державних програм фізичного виховання [1; 2; 3; 4; 6; 8], які містять науково обґрунтовані завдання та засоби фізичного виховання, комплекси рухових умінь і навичок для засвоєння щодо конкретного контингенту, переліки відповідних норм та вимог.

Зважаючи на важливість занять фізичною культурою у всіх закладах вищої освіти, однією з ключових проблем формування вітчизняних основ програмно-нормативного забезпечення фізичного виховання є підготовка й упровадження сучасних навчальних програм, які б забезпечували вимоги держави у сфері гармонійного розвитку, фізичного та психічного здоров'я, а в сучасних реаліях – ще й прикладної підготовки молоді [3; 4; 5; 7]. Відтак проблемними залишаються стратегічні питання рівня фізкультурної освіти та фізичної підготовленості студентської молоді, організації фізичного виховання в закладах вищої освіти.

Виконання цього назрілого й стратегічно важливого для держави завдання з розроблення та запровадження навчальних програм із фізичного виховання для студентів закладів вищої освіти неможливе без ґрунтовного історико-методологічного аналізу еволюції програмно-нормативних основ системи фізичного виховання студентів.

Мета дослідження – проаналізувати зміст, структуру, спрямованість навчальних програм із фізичного виховання для студентів закладів вищої освіти України довоєнного періоду (1931–1940 рр.).

Методи досліджень. Для аналізу формування програмно-методичного забезпечення фізичного виховання молоді студентського віку використано хронологічний підхід. Для виконання окреслених завдань дослідження застосовано такі методи дослідження: вивчення й аналіз літературних джерел, офіційних документів; історико-порівняльний аналіз; елементи контент-аналізу.

Результати досліджень. Наше дослідження ґрунтується на вивченні документів і матеріалів центру вищої освіти Міністерства освіти і науки України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, наукової бібліотеки Волинського національного університету імені Лесі Українки та приватних збережень викладачів і керівників кафедр фізичного виховання.

Ми проаналізували вісім програм, які були чинними з 1931 до 1940 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік програм із фізичного виховання студентів, чинних в Україні з 1931 до 1940 р.

№ з/п	Назва програми	Рік, автори	Примітка
1	Типовая программа и материалы по физической культуре для вузов, вузов, комвузов, техникумов и рабфаков *	1931	
2	Типова програма з фізкультури з фізкультури для технікумів УРСР	1932	Харків
3	Загальна програма з фізкультури для технікумів	1932	
4	Інтегральна програма фізкультури для ВИШів	1932, І. А. Бражнік	Харків
5	Физическая культура в техникумах НКТП СССР. Программа и система средств *	1933	
6	Физическая культура для школ ФЗУ. Программа и система средств *	1933	
7	Программа по физической культуре для вузов *	1937	
8	Программа по физической подготовке (для студентов высших учебных заведений) *	1940	

* - Назви програм подано без перекладу українською мовою.

Зміщення акцентів у бік покращення фізичного виховання студентства відбувалося з уведенням курсу фізичного виховання до навчальних планів закладів вищої освіти. У 1929–1930 рр. проходила корінна перебудова всієї системи фізичного виховання. Зміст, методичні основи курсу фізичного виховання визначалися директивними вказівками та програмами. Хоча програми з фізичної культури існували й раніше, але ця дата є відправною точкою в становленні програм для закладів вищої освіти.

Ще одна важлива подія у фізичній культурі, яка докорінно змінила систему фізичного виховання, відбулась у 30-х роках. Це введення комплексу ГПО. У 1939 р. комплекс ГПО був затверджений урядом і введений у практику фізкультурного руху.

У положенні про комплекс ГПО записано, що він є програмною й нормативною основою системи фізичного виховання, має за мету сприяти формуванню морального та духовного обличчя людей, їх усебічному гармонійному розвитку, збереженню на довгі роки міцного здоров'я й творчої активності, підготовці населення до високопродуктивної праці та захисту батьківщини.

Так, шістдесят наступних років програми з фізичного виховання фактично будувалися саме на комплексі ГПО.

У програмах цих років виокремлюються такі розділи: організаційно-методичні вказівки, програма теоретичних питань фізкультури, програма фізичних вправ за всіма роками навчання, нормативні показники.

Загалом усі ці програми вирізняються своєю воєнізованістю. Воєнно-прикладні вправи є в кожному розділі програми. Про це також свідчать завдання, які ставляться в програмах. На відміну від програм 20-х років, програми 30-х років поряд з оздоровчим мають виражений військово-політичний характер.

Так, в Інтегральній програмі фізкультури для ВИШів 1932 р. (І. А. Бражнік) ставляться такі завдання:

1. Фізична культура повинна мобілізувати студентство навколо виконання конкретних господарсько-політичних завдань.

2. Інтереси оборони держави зобов'язують максимально використати фізичну культуру для зміцнення бойової могутності армії й для військової підготовки трудящих.

Уперше в програмах з'являється розділ «Форми та зміст роботи». Основною формою занять у програмах 30-х років є «урок» (теоретичний, практичний) тривалістю від 50 до 120 хв. У різних програмах пропонується різна тривалість занять.

На відміну від програм 20-х років, набагато ширшим став розділ «Планування та облік роботи». У цих програмах планування й облік набувають особливого значення та будується відповідно до перебудови роботи з фізичної культури на базі системи ГПО.

Місце кожного розділу фізичних вправ у навчальному плані рекомендувалося визначати залежно від підготовленості студентів, від умов навчання, сезонних і кліматичних умов.

Залежно від місця кожного розділу складали орієнтовний річний план розподілу матеріалу. Конкретизувавши та уточнивши розподіл матеріалу, складали щомісячний план і план роботи на декаду. Погодження цих планів із загальними планами висувалося як невідмінна умова правильної організації викладання фізкультури.

Важливого значення в програмах цього періоду набуває розділ «Лікарський контроль та самоконтроль». Він займає досить велику частину програм і надмірно регламентований. Розділ містить детальний опис методики проведення медичних оглядів. У результаті медичних оглядів студенти поділялися на три групи. Заняття з фізичного виховання проводилися відповідно до поділу студентів на медичні групи.

У програмах указується, що навчальний заклад має бути прикріплений до певного медичного закладу, лікарями якого проводиться медичний огляд. Медичні довідки, видані іншими медичними закладами, не дійсні. При цьому зазначається, що звільнення від занять фізичної культури повинно мати вимушений тимчасовий характер.

Середня кількість годин за навчальний рік становить 60 годин, а за весь період навчання – 180.

У програмах є чіткий розподіл годин за розділами програми. Загалом за період навчання на теорію відводилося 20 годин, а на практику – 160.

Уперше в програмах виділяється теоретичний розділ із чітким описом лекцій, які потрібно вичитати студентам. Лекції передбачали знання з історії фізичної культури, лікарського контролю та самоконтролю, фізіологічних основ вправ, фізичної культури на виробництві й першої медичної допомоги. Окрім цього, лекції мали також військово-політичний характер, наприклад: «Основні

рішення про фізкультуру партії, уряду і профспілок і їх значення», «Класова боротьба і відображення її на фізкультурному фронті».

Практичний розділ програм із фізичного виховання складався з таких підрозділів:

1. Загальнопідготовчі вправи (сила, гнучкість, координація, спритність, коригувальні вправи).
2. Прикладні вправи.
3. Військово-прикладний комплекс («муштрове» навчання зі зброєю, способи пересування, способи подолання перешкод, підймання й переноски вантажу, багнетний бій, метання гранати).

Цікавим у програмах із фізичного виховання є перелік прикладних вправ, які поділяються на сім підгруп:

1. Елементи військового ладу.
2. Способи пересування (ходьба, біг, лижі, гребля, велосипед, пересування зі зменшеною площею опори, плазування, плавання, рівновага).
3. Способи подолання перешкод (стрибки, лазіння, повзання, перелазіння, рівновага, плавання, пересування в протигазі, стрибки у висоту, стрибки в довжину, стрибки в глибину, опорний стрибок).
4. Способи підймання й перенесення ваги («мертва» вага, «жива» вага).
5. Способи оборони та нападу (метання, елементи боротьби, кидання).
6. Рухливі ігри, ігри-вправи (з елементами опору, з елементами бігу, з елементами стрибків, з елементами лазіння й перелазіння, з елементами метання та ловлення).
7. Підтягування.

Також у програмах міститься матеріал із вивчення таких видів спорту: легка атлетика (біг на середні та довгі дистанції, крос, стрибки з розбігу в довжину й висоту, метання гранати), гімнастика, плавання, лижний спорт, фігурне катання, боротьба, спортивні ігри (волейбол, баскетбол, футбол, гандбол, хокей, городки, лавн-теніс).

Окрім того, додається вивчення ще таких видів спорту, як стрільба, фехтування (рапіра, еспадрон, багнет), англійський бокс, французький бокс, джіу-джитсу, рукопашний бій.

Як засвідчив цей аналіз, зміст практичного розділу воєнізований, а частка прикладних і воєнізованих вправ набагато більша, ніж частка оздоровчих вправ.

Про це свідчать такі вправи, якими переповнені програми з фізичного виховання, зокрема:

1. Підймання та перенесення поранених.
2. Підймання та перенесення ящика з набоями вагою 32 кг.
3. Лазіння з гвинтівкою.
4. Метання гранати з-за укриття, на лижах.
5. Плавання з обтяженням (граната, гвинтівка, одяг).
6. Біг у протигазі.
7. Багнетний бій.
8. Уміння стріляти на ходу на лижах.

Уперше в програмах установлюється чіткий перелік контрольних нормативів та тверді критерії оцінки фізичної підготовки, виділяючи їх в окремий розділ.

Крім нормативів із загальної фізичної підготовки (біг 100 м, стрибок у довжину з розбігу, підтягування, плавання 100 м), програми включають також військово-прикладні нормативні показники. Наприклад: «біг на 60 м у повному військовому спорядженні з гвинтівкою», «перебігання зі скринькою з набоями на час і на швидкість», «плавання в обмундируванні з гвинтівкою за плечима».

Отже, у цьому розділі також зберігається зазначена вище тенденція: більшість нормативів належить до військово-прикладних.

Дискусія. Т. Окольніч звертає увагу на те, що військово-фізична культура українців як складова частина культури загальної, зокрема її військовий аспект, формувалася під впливом багатьох факторів – географічних, етнічних, соціальних, геополітичних. Отже, для глибшого розуміння особливостей і специфіки військово-фізичного виховання потрібно розглянути ті історичні передумови та чинники, які безпосередньо впливали на формування й розвиток військово-фізичної культури українського народу [11].

При цьому науковцями зазначається, що потужні можливості впливу на розвиток патріотичних почуттів і прикладних умінь молодшої людини має, зокрема, викладач фізичної культури, адже велику роль у фізичній підготовці юнаків та дівчат до військової служби відіграють засоби фізичної культури. Аналіз необхідності фізично працювати й служити у війську спричинив виникнення фізичного виховання, яке й сьогодні не втратило свого значення для підготовки до праці та виконання військового

обов'язку, створення й забезпечення фізичної та психічної рівноваги людини. Виконуючи конкретні завдання фізичної підготовки, мусимо надавати перевагу саме тим засобам, які формують життєво необхідні рухові вміння прикладного характеру, досягати більшого різностороннього розвитку фізичних здібностей, пов'язуючи його з формуванням активної життєвої позиції, свідомого й відповідального ставлення до праці та військового обов'язку [10].

Водночас науковці зазначають, що аналіз історичних аспектів розвитку теорії та практики навчання початкової військової підготовки визначив, що фізична підготовка посідала важливе місце в навчанні на всіх етапах розвитку військової підготовки. З'ясовано, що ефективність і дієвість навчання військової підготовки обумовлюється цілеспрямованим самовдосконаленням – розвитком необхідних особистісних психофізичних якостей, розширенням діапазону потрібних знань, рухових навичок і вмінь [9].

Отже, отримані нами результати історико-методологічного дослідження можуть використовуватися під час укладання програм із фізичного виховання для студентської молоді. Ураховуючи виклики сьогодення та суспільно-політичну ситуацію, у якій Україна веде повномасштабну війну з агресором, фізичне виховання мало б виконувати не лише оздоровчі завдання, а й завдання військово-прикладної фізичної підготовки студентської молоді. Заслуговує на увагу думка, що в сучасних програмах як обов'язкові повинні бути присутні фізичні вправи й контрольні нормативи військово-прикладного характеру. Водночас програми повинні містити для вивчення як вільний вибір такі прикладні види спорту, як стрільба, фехтування (рапіра, еспадрон, багнет), англійський бокс, французький бокс, джіу-джитсу, рукопашний бій, карате, самбо, кік-боксинг та ін. Це б суттєво збільшило час на спеціалізовану підготовку військовослужбовців в армії й сприяло підвищенню боєздатності Збройних сил України.

Висновки. Отже, комплекс ГПО у 30-х роках стає нормативною основою для програм із фізичної культури, що, звичайно, суттєво змінило їх зміст, структуру й, що найголовніше, завдання програм із фізичної культури, які набувають вираженого військово-прикладного характеру. Такі зміни були пов'язані із суспільно-політичною ситуацією в Європі та зі стратегічними завданнями, які ставилися загалом перед державою й, зокрема, перед галуззю фізичної культури.

Джерела та література

1. Вовк В. М. Пути совершенствования физического воспитания студентов. Луганск, 2000. 176 с.
2. Грибан Г. П. Передумови створення методичної системи фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2014. № 2 (40) С. 67–71.
3. Канишевський С. М. Науково-методичні та організаційні основи фізичного самовдосконалення студентства. Київ, 1999. 270 с.
4. Катерина У. М. Організаційно-методичні засади діяльності навчально-оздоровчих комплексів у процесі фізичного виховання студентської молоді: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02. Київ, 2017. 22 с.
5. Кручовий Ю. Р. Досвід навчально-методичного забезпечення фізичного виховання студентської молоді в історичному аспекті. *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання: матеріали VIII студент. наук.-техн. конф.*, 20–21 квіт. 2005 р. Тернопіль: ТДТУ, 2005. С. 13.
6. Ковальчук В. Я. Програмно-нормативні основи фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів. *Молодіжний науковий вісник: Фізичне виховання і спорт*. Луцьк, 2010. С. 22–25.
7. Козіброцький С. П. Програмно-нормативні основи фізичного виховання студентів (історико-методологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. фіз. вих.: 24.00.02. Львів, 2002. 16 с.
8. Козіброцький С. П. Оцінювання навчальних досягнень студентів на заняттях із фізичного виховання. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. Луцьк, 2009. № 1 (5). С. 18–21.
9. Лелека В. М. Методика навчання фізичної культури майбутніх учителів з початкової військової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Луцьк, 2011. 20 с.
10. Нечипоренко Л. А., Олексієнко Я. І., Шахматов В. А., Верещагіна О. П. Фізичне виховання та військово-прикладна підготовка молоді України: навч.-метод. посіб. Черкаси, 2017. 216 с.
11. Окольніча Т. Педагогічні аспекти військово-фізичного виховання Київської Русі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2010. Вип. 91. С. 168–172.

References

1. Vovk, V. M. (2000). Puti sovyershenstvovaniya fizicheskoho vospitaniya studentov [Improving Ways of the Students` Physical Education]. Luhansk: VUHU, 176 (in Ukrainian).

2. Hryban, H. P. (2014). Peredumovy stvorennia metodychnoi systemy fizychnoho vykhovannia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Prerequisites for the Creation of a Methodical PE System of Students in Higher Educational Institutions]. *Slobozhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk – Slobozhansky Research and Sports Bulletin*, 2 (40), 67–71 (in Ukrainian).
3. Kanishevskiy, S. M. (1999). Naukovo-metodychni ta orhanizatsiini osnovy fizychnoho samovdoskonalennia studentstva [Methodical and Organizational Basics of the Students` Physical Self-Improvement]. Kyiv, 270 (in Ukrainian).
4. Kateryna U. M. (2017). Orhanizatsiino-metodychni zasady diialnosti navchalno-ozdorovchykh kompleksiv u protsesi fizychnoho vykhovannia studentskoi molodi [Organizational and Methodical Principles of Educational and Recreational Activity Complexes in the PE of Students` Youth]. Extended abstract of Candidate`s thesis. Kyiv, 22 (in Ukrainian).
5. Kruchovyi Yu. R. (2005) Dosvid navchalno-metodychnoho zabezpechennia fizychnoho vykhovannia studentskoi molodi v istorychnomu aspekti [Experience of Educational and Methodological PE of Student Youth in the Historical Aspect]. *Proceedings from: VIII studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia» (Ternopil, 20–21 kvitnia, 2005). VIII Student Research Conference «Natural and Humanitarian Sciences» (Ternopil, 20–21 April, 2005)*. Ternopil: TDTU, 13 (in Ukrainian).
6. Kovalchuk, V. Ya. (2010). Prohramno-normatyvni osnovy fizychnoho vykhovannia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Program and Normative Foundations of Students`s PE in Higher Educational Institutions]. *Molodizhnyi naukovyi visnyk: Fizyчне vykhovannia i sport – Youth Research Bulletin: Physical Education and Sports*. Lutsk, 22–25 (in Ukrainian).
7. Kozibrotskiy, S. P. (2002). Prohramno-normatyvni osnovy fizychnoho vykhovannia studentiv (istoryko-metodolohichniy analiz) [Program and Normative Basics of the Students` Physical Education (Historical and Methodological Analysis)]. Extended abstract of Candidate`s thesis. Lviv, 16 (in Ukrainian).
8. Kozibrotskiy, S. P. (2009). Otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen studentiv na zaniattiakh iz fizychnoho vykhovannia [Assessment of the Students` Educational Achievements at PE Classes]. *Fizyчне vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi – Physical Education, Sports and Health Culture in Modern Society*. Lutsk, 1 (5), 18–21 (in Ukrainian).
9. Leleka, V. M. (2011). Metodyka navchannia fizychnoi kultury maibutnikh uchyteliv z pochatkovoї viiskovoї pidhotovky [Methods for Teaching Physical Education Classes of Future Teachers in Primary Military Training]. Extended abstract of Candidate`s thesis. Lutsk, 20 (in Ukrainian).
10. Nechyporenko, L. A., Oleksienko, Ya. I., Shakhmatov, V. A., Vereshchahina, O. P. (2017). Fizyчне vykhovannia ta viiskovo-prykladna pidhotovka molodi Ukrainy [Physical Education and Military Training of Ukrainian Youth]. Cherkasy: Navchalno-Metodychnyi Posibnyk, 216 (in Ukrainian).
11. Okolnycha, T. (2010). Pedahohichni aspekty viiskovo-fizychnoho vykhovannia Kyivskoi Rusi [Pedagogical Aspects of Military Training in Kyivan Rus`]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka – Research Notes of Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University*, vyp. 91, 168–172 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 03.09.2022 р.